

מביעור הבערות לתהיל"ה: עדות מסכמת

רחל טוקטלי

הקדמה

הגעתי למחלקה לחינוך מבוגרים בירושלים ב-1977. את אברהם צביון הכרתי קודם לכן במפגש בין-אוניברסיטאי בעניין הנוגע לסטודנטים בארץ. צביון היה דיקן הסטודנטים בפועל באוניברסיטת ירושלים, אני ייצגתי את הסגל של אוניברסיטת תל-אביב, ואתי הגיע נציג הסטודנטים. כעבור זמן לא רב הציע לי צביון לעזוב את האוניברסיטה, שבה היה לי סיכוי טוב לקריירה אקדמית, ולעבור למשרד החינוך. תגובתי המידית הייתה שלילית. הוא הפציר בי שאבוא איתו לכנס לומדים מבוגרים ביער המלאכים. באתי. מה שראיתי ושמעתי שם זיעזע אותי. גמלה בליבי החלטה לבוא למשרד החינוך ולעבוד עם מבוגרים מעוטי השכלה. לא היה לי כל ניסיון או ידע בתחום זה. אולי היה זה יתרון, כי לא הייתי כפונה בהכרח למה שהתחולל בעבר. כשהוקמה המערכת החדשה, הצעתי לשנות את השם 'ביעור בערות' ל'תהיל"ה' (תוכנית השכלה ייחודית ללומד המבוגר). לימים קיבלתי על עצמי את ניהול תהיל"ה ברמה ארצית. כל מה שאני יודעת, למדתי במהלך העבודה מחבריי במערכת החינוך וההוראה ומהתלמידות יותר מכולם.

ביעור הבערות – שלב הכוונות הטובות ותוצאותיו החלקיות

ב-1954 הכריזה ממשלת ישראל על מבצע התנדבות מקיף להנחלת ראשית דעת והלשון העברית בריכוזי עולים. מתנדבים נלהבים מכל שכבות הציבור, בראשותו של יעקב מימון, נענו לקריאה להשתתף במפעל של הקניית אוריינות בסיסית להמונים ביישובי פיתוח ובמושבי עולים. פעילות זו לוותה בהנחיה ובסיוע של משרד החינוך, צה"ל, ההסתדרות הכללית של העובדים, הרשויות המקומיות, ארגונים וולונטריים שונים והמרכז להשכלת העם של האוניברסיטה העברית.

ב-1958 הכריזו משרד החינוך וההסתדרות על מבצע התנדבותי נוסף לביעור הבערות ולהקניית דעת ביישובי הפיתוח ובמעברות, בניהולו של שלמה קודש, מנהל המחלקה לחינוך מבוגרים. 3,000 מורים בלתי מוסמכים נשלחו למקומות אלה לאחר הכשרה קצרה ובלתי מספקת. אולם הקניה חד פעמית של ידע בסיסי לא הוציאה את הנזקקים ממעגל הבורות. גם פעילות זו דעכה ונפסקה כעבור שנה.

השיגים בהוצאת לומדים ממעגל הבערות הושגו במסגרות שבהן הלימודים היו ממושכים, מדורגים ושיטתיים. כך היה בבית הספר לפועלים בירושלים, שבו שימשה אורה גרבלסקי

ד"ר רחל טוקטלי היא סוציולוגית.

בתפקיד מנהלת ומורה; כך היה במחנה הצבאי ע"ש מרכוס, על הכרמל. אברהם צביון, מפקדו השלישי של מחנה מרכוס, הוסיף ב-1963 למוסד זה מרכיב חשוב של לימודי השכלה בסיסיים לצעירים חסרי השכלה, שעד אז לא התקבלו לשירות. הלימודים בכיתות ההשכלה נוהלו על ידי מורות חיילות, שזכו להכשרה ולהשתלמויות. חומרי הלימוד הוכנו בעזרת מחנכים מומחים. למחנה יצאו מוניטין בשל האווירה הפתוחה ששררה בו ובשל העידוד להמשכיות בלימודים עד כדי רכישת תעודת בגרות.

ב-1961 נמצא במפקד האוכלוסין כי כרבע מיליון יהודים מגיל 14 ומעלה, רובם יוצאי אסיה ואפריקה ומיעוטם יוצאי מזרח אירופה, לא ידעו קרוא וכתוב בשום שפה. בקרב הציבור הערבי בארץ, במיוחד בקרב האוכלוסייה הכפרית, שיעורם של האנאלפאביתים היה גבוה יותר. ב-1964 הוביל יצחק נבון, מנהל המחלקה לתרבות ולהנחלת הלשון במשרד החינוך – לימים הנשיא החמישי של מדינת ישראל – מבצע ארצי להקניית הקריאה והכתיבה למבוגרים, בשיתוף פעולה עם צה"ל. שר החינוך דאז, זלמן ארן, יזם ועודד. סא"ל סטלה לוי, מפקדת ח"ן ראשית בצה"ל, הנהיגה מערכת ארצית של חיילות-מורות, שביצוע המשימה הוטל עליהן. ב-1965 נבחר יצחק נבון לכנסת, ובמקומו כאחראי למבצע נתמנה יצחק כהנוב.

המבצע קיבל את השם 'ביעור הבערות'. היו מחנכים שטענו ששם זה פוגע ומעליב, אבל שמות אחרים, כגון 'השכלה לעם' או 'השכלת יסודי', נדחו. הוחלט להבחין בין 'בערים מוחלטים', שלא למדו מעולם, לבין 'בערים למחצה', שלמדו 1-4 שנים.

מטרת המבצע הייתה: צמצום פערים בהשכלה על ידי הרחבת ידיעת קרוא וכתוב בעברית בקרב מבוגרים. תחילה נקבעו סדרי עדיפויות בחלוקת היישובים, לפי אחוזי הנזקקים לו, גילאי 20-50. ניתנה עדיפות ראשונה ל-120 יישובי עולים, ששיעור הבערים או הבערים למחצה בהם עלה על 50%.

לתפקיד 'מורה חיילתי' הוצבו כ-350 חיילות שסיימו 12 שנות לימוד. אחרי סיום הטיירונית הצבאית הן למדו בקורסים מזורזים, שנמשכו חודש, את יסודות החינוך וההוראה. הקורסים נערכו בהדרכתם של מפקחים ממשרד החינוך. אחרי ההכשרה העיונית ניתנה לחיילות הכשרה מעשית בבתי הספר בפרוודור ירושלים. אחר כך הן נשלחו ללמד ביישובים מרוחקים, לעיירות פיתוח וכן גם לשכונות עירוניות שהיה בהן ריכוז גבוה של מבוגרים נזקקים. בשנת עבודתן הראשונה ליוו אותן בעבודתן מדריכות-מנחות.

המדור להתנדבות של הוועד הפועל של ההסתדרות עזר בגיוס מתנדבים למבצע. המחלקה להנחלת הלשון במשרד החינוך סייעה בארגון חוגים, בהסעת המתנדבים ובהדרכתם.

הלימודים התקיימו לרוב בבתי מגורים, אך גם בבתי הספר, במועדונים ציבוריים, בחדרי כביסה ובכל מקום אפשרי. הגברים עבדו בחוץ מרבית שעות היום ולא יכלו להיפנות ללימודים. הנשים מצאו פנאי ללימודים, לרוב באורח פרטני בבית, בין השעות שהקדישו לטיפול בילדים ולעבודות הבית. ב-1966 פנה ד"ר שלמה קודש, מנהל המחלקה במשרד החינוך, אל ראש הממשלה

ושר הביטחון לוי אשכול, בבקשה לרתום למבצע גם אנשי מילואים כדי לאפשר לגברים ללמוד בזמנים נוחים להם.

תוכניות הלימוד הורכבו משלושה שלבים: הקניית הקריאה והכתיבה; יסודות השפה העברית ויסודות החשבון; קריאה שוטפת של טקסטים והבעה חופשית. העיתון **שער לקורא** החדש בעריכת צבי שמיר (לימים: **שער למתחיל**) סיפק מידע ושימש כלי לימוד עיקרי וביטוי ללומדות רבות. הירחון 'מעלות' סיפר על תולדות העדות השונות.

התלמידות המבוגרות למדו לחתום את שמן (במקום טביעת אצבע בדיו), לקרוא ולכתוב מכתבים, לקרוא בעיתון **שער למתחיל** ואפילו להגיב במכתבים שכתבו לעורך.

ב-1967 הוחלט לשנות את שם הפרויקט מ'ביעור הבערות' ל'הקניית השכלה'. המבצע נמשך עד אמצע שנות השבעים של המאה ה-20. במרוצת השנים הועסקו בו כ-1,200 מורות חיילות. המבצע הקיף 40,000 לומדים, רובם המכריע לומדות, שלמדו קרוא וכתוב.

במהלך הפעלתו של פרויקט 'ביעור הבערות' עלו קשיים ובעיות, שקשה היה למצוא להם פתרונות הולמים במערך הקיים. האתגרים המרכזיים היו: במקומות רבים התקיים לימוד פרטני-יחידני לא סדיר בבתי המגורים, בהדרכת חיילת צעירה שנקראה לעיתים לסייע בטיפול בתינוקות; גברים נמנעו מהשתתפות בשל תערובת של עייפות ובושה להיחשף בבורותם בפני הנשים; לא היו תוכניות לימודים מדורגות וחומרי לימוד מתאימים; לא היה מערך של השתלמויות קבועות למורות.

תהיל"ה – תוכנית השכלה ייחודית ללומד המבוגר

התחלות והתפתחות

ב-1976, כשאברהם צביון, לימים ד"ר אברהם צביון, הגיע לניהול המחלקה לחינוך מבוגרים במשרד החינוך והתרבות, המבצע של ביעור הבערות היה בשלבי דעיכה. המפקחים במחלקה סברו כי כבר נעשה כל מה שאפשר היה לעשות בנושא זה, ומי שנתרו בבורותם הם בבחינת 'דור המדבר' שנראה כי יישארו כך, ויש להניח להם. הם האמינו כי יש לטפח את הבאים אחריהם, 'המבוגרים הצעירים'. אלא שהמציאות הוכיחה כי בורות בבית ההורים היא קרקע גידול לדור שני של טעוני טיפוח. באותם ימים 40% מאוכלוסיית המבוגרים בישראל, בהם שיעור גבוה של נשים (עולות ותיקות וילידות הארץ שלא למדו), לא היו מסוגלים להבין את הפרסומים של הממשלה ושל גופים ציבוריים אחרים, את משדרי הטלוויזיה, חשבונות למיניהם ועיתון יומי, ואף התקשו בקריאת כתובת של רחוב או מספרי אוטובוסים. הם היו חסרי אונים כשנדרשו לכתוב דברים בסיסיים: חתימת שם, פתק פשוט, מספר טלפון...

צביון החליט לנסות שוב, בהנחה שתחושת החסר הגוברת בקרב קהל היעד תגביר מוטיבציה להצטרף ללימודים. בכירים במשרד החינוך הסתייגו, בטוענם – כאמור – שכבר נעשה הכול עם 'דור המדבר', וכי יש לפעול להקניית השכלה לצעירים. אולם נמצאו גם מחנכי-מבוגרים, בתוכם

ד"ר אורה גרבלסקי, שהאמינו כי השקעת מאמצים מחודשים בתוכניות מתאימות תניב תוצאות טובות גם בקרב לומדים מבוגרים יותר.

מעודד מתמיכתם של אלה, החל צביון בארגון סמינרים בני שלושה ימים לפועלי נמל אשדוד, שהדימוי הציבורי שלהם בחברה הישראלית היה באותם ימים בשפל המדרגה עקב שבידותיהם הקולניות. הם שמעו הרצאות על תולדות היישוב, החברה הישראלית ונושאים דומים, ונפגשו פעמיים עם פסיכולוגים חברתיים בקבוצות קטנות. הסמינרים הופעלו במתחם של האוניברסיטה העברית, והפועלים גרו במעונות הסטודנטים. לאור הצלחתם היוצאת דופן של מפגשים אלה, הוקם במתחם הנמל באשדוד מרכז תרבות שפעל שנים רבות. אחדים מפועלים אלה, כיום כבר גימלאים, הוסיפו להתקשר אל צביון עוד שנים ארוכות לברך אותו בערבי חג.

בד בבד אורגנו סמינרים פנימייתיים בני חמישה ימים לקבוצות של כ-50 נשים שהובאו מיישובים שונים, קרובים ורחוקים. הרשויות המקומיות השתתפו במימון הפעילות וסייעו בארגון ה'סמינריסטיות'. חומרי הלימוד הוכנו במחלקה לחינוך מבוגרים תוך כדי הפעילות ובכירי המחלקה ליוו את הכנתם בהדרכה שוטפת למורות.

לאור הצלחת הסמינרים 'לאמהות' ובהיענות לדרישות המשתתפות, הוחלט להקים מרכזי לימוד קבועים בקרבת מקום המגורים של הקבוצות השונות. המרכז הניסיוני הראשון הוקם בבאר שבע וניהלה אותו שושנה ברונר. הלומדות הוסעו בקבוצות מיישובים קרובים, בימים קבועים. במרכז הן סווגו לכיתות לפי רמות ידע קודם. חומרי הלימוד הוכנו במתכונת של 'דף ועוד דף' במחלקה בירושלים על ידי צוות בראשותה של ליאורה לאופרט ונשלחו מדי שבוע אל המרכז. המורות במרכז קיבלו הדרכה שוטפת. בירושלים התקבל דוח יומימי על הפעילות במרכז. לימים הוקמו צוותים להכנת תוכניות מתאימות בתחומי דעת שונים.

צביון האמין בכוחו המדרבן והמלהיב של קולקטיב מורים ומנהלים מסורים וביכולתו לעורר מוטיבציה בקרב לומדים פוטנציאליים. כמו כן הוא האמין בכוחה של ההתארגנות במספרים גדולים במרכזי לימוד. ואכן, לקראת שנת הלימודים הבאה הוקמו 11 מרכזים נוספים, בשיתוף עם רשויות מקומיות, עם ארגוני נשים ועם מועצות פועלים. בשנה שלאחר מכן כבר היו 35 מרכזים. ב-1981 שוכנעו ראשי הפרויקט לשיקום השכונות בחשיבותה של תהליכה לחיזוק תושבי השכונות והקצו תקציבים נאים להקמת מרכזי לימוד בשכונות, שאליהם הגיעו לומדות גם משכונות מבוססות יותר. מספר המרכזים גדל בבת אחת וחייב את המארגנים והמתכננים להיערך במהירות לקפיצת מדרגה מאתגרת.

מרכזי תהליכה הוקמו גם במגזרים הדרוזי, הערבי והבדואי. תוכניות לימודים מתאימות הוכנו על ידי מורים ומפקחים ממגזרים אלה והמשרד סייע בתקציבים.

בשנות השיא (1982 – 1985) פעלו 86 מרכזי תהליכה שהיו פזורים על פני כל הארץ, מקריית-שמונה עד אילת. במרוצת השנים השתתפו במערכת למעלה ממאה אלף לומדות.

מטרות ותוכניות

מטרותיה הראשוניות של תהיל"ה התייחסו לשלושה מישורים: במישור ההשכלתי – הקניית מיומנויות והרגלי לימוד, הרחבת אופקים והעשרה רוחנית, הקניית ידע מגוון ופיתוח חשיבה; במישור האישי – חיזוק מוטיבציה ופיתוח יכולות ועצמאות אישית; במישור החברתי – צמצום פערים השכלתיים, חיזוק תחושת השייכות הפעילה לקהילה ולחברה ופיתוח זיקה לערכי הדמוקרטיה, המדינה והיהדות, והכרת המורשת התרבותית של העדות השונות המרכיבות את החברה הישראלית.

תחילה למדו מ'דף ועוד דף', כשהחומר הוכן תוך כדי מהלך הלימודים. לא עבר זמן רב והתברר שחלק ניכר מן התלמידות זקוקות לחומרים מתקדמים יותר, לביסוס הקריאה והכתיבה. העיתון **שער למתחיל** המשיך לשמש את המערכת בנאמנות. אחר כך הוקמו צוותים להכנת חומרי לימוד בתחומים נוספים: חשבון אלמנטרי, גאוגרפיה, תולדות המדינה, יהדות... במרוצת הזמן נוצר הצורך להקים כיתות ממוינות לפי רמות, עד רמות מתקדמות יותר – ארבע ואפילו חמש. הוכנו עשרות חוברות לימוד, ספרים, תדריכים וחומרי עזר. צוותים מתמחים, ארציים ומקומיים, עבדו באופן שוטף על הכנת חומרי לימוד מתאימים. במרוצת הזמן התרחבו תחומי הלימוד עם העלייה ברמות. נוספו תוכניות בחשבון, בספרות, בתנ"ך, בגאוגרפיה, בהיסטוריה, בהכרת החברה הישראלית. במרכזים אחדים, בתגובה לבקשותיהן של הלומדות, הרחיבו מנהלות אחדות את תוכנית הלימודים ברמה התיכונית ללימודי מקצועות מפרנסים, כגון: הנהלת חשבונות, פקידות, מזכירות, עבודה שכונתית וקהילתית, עבודה גריאטרית, סיוע בגני ילדים, טיפול במעונות יום, יזמות, תמחור וניהול עסק, ועוד. גם במגזרי המיעוטים שולבו בתוכנית לימודי מקצועות מתאימים.

הלומדות בכל הרמות זכו למפגשי העשרה בתחומים מגוונים: ציור, זמרה במקהלה ומלאכות שונות. כמו כן נפגשו עם מרצים אורחים מתנדבים, ביניהם רופאים, סופרים, פסיכולוגים, רבנים, שחקנים ואנשי ציבור. הן יצאו לטיולים בארץ, לביקורים במרכזים אחרים ולהצגות תיאטרון, וערכו מסיבות חג.

בשנת הלימודים תשמ"א נוסדה 'תהיל"ה תיכונית', בשיתוף פעיל של האוניברסיטה הפתוחה, לאחר שהנשיא המכהן, פרופ' אברהם גינזבורג, נענה בהתלהבות להצעה של צביון ושלי לבנות במשותף תוכנית מקבילה לכיתות תיכון עד כיתה י"א ולהעניק תעודות מוכרות לבוגרי השלבים השונים; זאת נוסף ליתכונות' למבוגרים, שפעלו במקומות שונים בארץ ושהציעו שני מסלולים: האחד לקראת יי כיתות והשני לקראת תעודת גמר תיכונית ובגרויות.

מפגשים ואירועים

אחת לשבוע נערכו בהנחיית המנהלות והמדריכות השתלמויות מוסדיות בתוך המרכזים. במפגשים אלה גם הוכנו מערכי לימוד וחומרי עזר עדכניים. אחת לחודש התכנסו מנהלי המרכזים

להשתלמויות ארציות. הוחלפו דעות וחומרי לימוד, נשמעו הרצאות ונערכו סדנאות מגוונות בנושאים הקשורים לפעילות השוטפת. מנהלות המרכזים במגזר הדרוזי, הערבי והבדואי, השתתפו בהשתלמויות הכלליות.

אחת לשנה, ביום הלומד המבוגר, נהרו אלפי לומדים, מורים, מנהלים ומדריכים, לכנס ארצי משותף, ססגוני ומרגש. *משה אדוריאן*, מפקח ארצי בפרויקט תהיל"ה, הנחה את ההתכנסויות הללו.

נציגי המרכזים השונים צעדו בסך סביב רחבת המגרש הענק כשהם נושאים את דגלי המרכזים. קהל הנאספים האזין בשקיקה ובהתרגשות לנאומים שנשאו אישים חשובים – שרים, חברי כנסת, סופרים. השפעת המפגש המרהיב הזה על הנוכחים הייתה עצומה. הרי דוגמה: באחת ההתכנסויות סיפר יצחק נבון, שר החינוך דאז, הנשיא החמישי של מדינת ישראל בעבר, כיצד למדה אמו קרוא וכתוב כדי שתוכל לכתוב בעצמה את מכתביה אל בנה, יצחק, ששהה בארה"ב. האם הזאת הייתה אישה נפלאה, מוכשרת וחכמה, אך לא זכתה ללמוד בילדותה. נבון סיפר על התרגשותו כשקיבל את המכתב שכתבה לו, ועליו סימני דמעות. הקהל הריע במחאות סוערות. אימהות אחדות, שהתקשו בלימודים משום שלא האמינו בעצמן, אמרו: 'אם אישה כמוני יכלה להיות אימא של איש חשוב וגדול כזה, אז גם אני אוכל ללמוד'. ואכן, הן למדו.

כשלומדות מתחילות סיימו את שלב הלימוד התחילי והכירו את כל העיצורים והתנועות, נערכה לכבודן מסיבת 'חג הספר'. לבושות במיטב מחלצותיהן ומלוות בבני ביתן, התייצבו אחת אחת לנגד הקהל שכיבד אותן בנוכחותו – אנשי חינוך, לומדות, משפחות – וקראו פתק שכתבו בעצמן, בעזרת המורה, כמובן. והנה, באחד האירועים האלה עמדה קוראת-כותבת חדשה, החזיקה בהתרגשות את הפתק שכתבה, אך עיניה חשכו. ישבתי בשורה הראשונה. אמרתי לה: 'הניחי את הפתק. דברי מהלבי'. התלמידה הרימה ראשה והכריזה: 'הייתי עיוורת אותיות...'. לא זכור לי מה עוד אמרה. אימצתי את הביטוי הנפלא הזה ואף השתמשתי בו בתרגום לאנגלית: 'letter blind'. ביטוי זה נתקבל בספרות הבינלאומית העוסקת באלפאבית יזציה. הספר על תהיל"ה, שכתבתי עם ד"ר אורה גרבלסקי, נושא את הכותר **הייתי עיוורת אותיות**.

מערכות יחסים

היחסים בין המורות והלומדות היו חמים ותומכים. המורות עודדו את הלומדות, הלומדות החזירו יחס חם, שהתבטא בדאגה אימהית למורות, במתכונים שנתנו להן ובדרכים רבות אחרות. בכל הרמות, היחסים במערכת התאפיינו בהתלהבות, באמונה ביעודו של המפעל, בשמחת עשייה ובסיפוק מן ההישג. גם בין הלומדות לבין עצמן שררו יחסים ספוגי רצון לעזרה הדדית ולעידוד חברתי.

ביוזמת המנהלות נערכו ביקורים הדדיים בין מרכזים. המפגש בין תלמידות ממרכזים שונים היה גורם מעודד ומחזק. ביקורים כאלה נערכו בין מרכזים מכל המגזרים – דתיים, חילוניים,

יהודים, ערבים, דרוזים ובדואים. כתוצאה מביקורים אלה נרקמו קשרים חמים בין המורות והתלמידות במרכזים השונים.

באווירה החמה והמקבלת ששררה במרכזים, התגברו הלומדות על חרדות וחששות ונתנו אמון במורים. אקלים לימודי-חברתי נוח ומעודד חיזק את מודעותן לזהותן העצמית, החברתית, התרבותית והלאומית ופתח לפנין עולמות חדשים של יצירה אנושית בתחומים מתרחבים והולכים של ידע ושל העשרה רוחנית.

משתתפי סמינר בינלאומי של מחנכי מבוגרים מאירופה שביקרו במרכזים הופתעו מהאווירה האופטימית שמצאו שם. הם שאלו: 'מדוע הן שמחות כל כך? ידוע שאנאלפאביתים מתביישים בעצמם, עצובים!' השבנו: 'תשאלו אותן. הן דוברות צרפתית'. תשובתן של הנשים הייתה: 'כאן החזירו לנו את הנעורים. אנחנו לומדות, מבינות, מתקדמות, מתחזקות. זה משמח אותנו. טוב לנו פה. המנהלת והמורות נהדרות. אנחנו אסירות תודה. אנחנו כאן כמו משפחה גדולה. לכל אחת אכפת מהאחרות. זה נתן לנו כוח לשנות את החיים'. קאתי מורהאוס, שעמדה בראש המפעל לאלפאביתיזאציה בבריטניה בשנות השבעים של המאה ה-20, הסבירה: גם אצלנו מדובר באנשים שלא למדו בילדותם, במורים מסורים, בהתלבטויות באשר לתוכניות ולתכנים. אבל האווירה שונה. אצלכם פגשתי בלומדים שמחים, עירניים ומוכנים לשוחח. אצלכם מצאתי גם חזון לאומי, ואילו אצלנו הגישה היא אינדיבידואליסטית, ובעצם יותר מעמדית ופחות שוויונית. ועוד: אצלנו היה קשה יותר להוציא נשים ללימודים. רוב הלומדים שלנו הם גברים'.

הלומדות המאושרות חשו חובה להחזיר משהו לחברה תמורת מתנת הלימודים שהוענקה להן. רבות מהן השתלבו בפעילות התנדבותית בקהילה, בעמותות ציבוריות ובבתי חולים. הן ערכו בזארים ותרמו את ההכנסות. במרכזים השונים נבחרו ועדים, ואלה הקימו מועצת תלמידות ארצית, שבראשה כיהנה כל השנים התלמידה הוותיקה צביה חדד. כיתות המשך לתלמידות ותיקות קיימות במרכזי הלימוד עד היום.

כוח אדם

את הפעילות העניפה והנמרצת הזאת ליוו בהתלהבות ובמסירות פעילים ברמות שונות של אחריות: ברמות המקומיות - המנהלות והמורות, רכזי חינוך ומנהלים של מחלקות חינוך ברשויות המקומיות, מנהלי מתנ"סים ומועצות פועלים; ברמות המחוזיות: מפקחי המחלקה לחינוך מבוגרים; ברמה הארצית: מנהל האגף ד"ר אברהם צביון, היוזם והכוח המניע; סגנית המנהל, ד"ר רחל טוקטלי, אחראית ארצית על תהלי"ה - תקציבים, כוח אדם ותוכניות לימוד; משה אדוריאן, מפקח ארצי על מערכת תהלי"ה; ליאורה לאופרט, אחראית לתוכניות הלימוד ברמת ראשית הקריאה וברמת ביסוס הקריאה. לימים, אחרי פרישתו מחינוך מבוגרים והעברתי לניהול האגף להשתלמויות מורים, עמדה בראש מערכת תהלי"ה חיה מאירי-מינרבי, לשעבר מייסדת ומנהלת של מרכז תהלי"ה 'בית חזני'. חיה הנהיגה תחרות כתיבה בין הלומדות על

הנושא המרכזי השנתי של משרד החינוך. העבודות שנבחרו כטובות ביותר זיכו את הכותבות במלגת לימודים שנתית בתהיל"ה. המלגות מומנו על ידי תרומות של נדבנים לזכר קרובי משפחה שהלכו לעולמם. היה ממשיכה לקיים בביתה מדי חודש 'בית מדרש' לתלמידותיה הוותיקות. אחרי פרישתה של חיה מינרבי לגימלאות קיבלה את התפקיד מגי קורן, שלימים, אחרי פרישתם של ד"ר אברהם צביון ואחריו ד"ר מאיר פרץ, קיבלה את ניהול האגף כולו. כיום, האחריות לניהול מפעלי ההשכלה למבוגרים בכל הרמות מוטלת עליה, הגם שהתקציבים להשכלת מבוגרים הועברו למשרד לאזרחים מבוגרים עם הקמתו.

הערכת פעילות תהיל"ה

ב-1984 זכה הצוות המוביל של תהיל"ה בראשותי בפרס החינוך מטעם שר החינוך. ארבע שנים מאוחר יותר, ב-1988, קיבלנו את פרס החינוך מטעם נשיא המדינה. ב-1996 זכתה תהיל"ה, שהפכה למושג מוכר בעולם, לציון לשבח מטעם אונסק"ו.

היסודות המבניים בתהיל"ה היו: ריכוז לימודים במסגרת ארגונית מדורגת, לימודים שיטתיים הנמשכים שנים אחדות, תוכניות לימודים מגוונות מותאמות לאוכלוסיות היעד של המרכזים השונים – יהודים דתיים, מסורתיים וחילוניים, ערבים, דרוזים ובדואים; שיטות הוראה ועזרי לימוד מיוחדים, הכשרת מורים מתמדת בסדנאות ובהשתלמויות תוך כדי העבודה, מעקב אחר הישגים ותיקון ליקויים, העשרה תרבותית, עידוד חיים דמוקרטיים ומעורבות קהילתית.

על סף שקיעתו של מפעל ביעור הבערות, תהיל"ה הפכה לתנועה עממית של עשרות אלפי לומדות מבוגרות במרכזי לימוד פזורים ברחבי המדינה. המוני נשים עלו על מסלול של יציאה מאפילה לאור גדול.

ההישגים הלימודים התבטאו קודם כל בשינוי מבושה וחששות מפני כישלון למוטיבציה לקרוא ולהתבטא בכתב בלא תיווך של אחרים, להבין מושגים, לשאול שאלות, להרחיב ידע בתחומים מגוונים. רבות טיפסו בסולם ההישגים לרמות תיכוניות ולרכישת כישורים מקצועיים שונים, לרבות שימוש במחשב. רבות מהלומדות המתקדמות השתלבו במקומות עבודה שונים, ויש שהמשיכו ללמוד במערכות מתקדמות יותר. לתמיכת בני המשפחה נודעה חשיבות ראשונה במעלה.

ברמה האישית, נמצא כי חל שיפור בביטחון העצמי ובתחושת השייכות של הלומדות, בכושר ההתמודדות שלהן עם מטלות קוגניטיביות ובמעמדן בבית ובסביבתן הקרובה. חייהן הועשרו במשמעות חדשה.

ההישגים החברתיים והקהילתיים היו ברורים וגלויים לעין. הם התבטאו במיוחד בשמחת החיים ובגיבוש חברתי במרכזים ובין המרכזים, במעורבות בחיי הקהילה ובפעילות התנדבותית עניפה. לפי עדותן של לומדות בתהיל"ה, ההשתתפות במערכת לימודית-קהילתית זו השפיעה

באורח בולט על איכות חייהן, על תחושת ההשתייכות שלהן לחברה הישראלית, על ביטחונן העצמי ועל אושרן.

במבט לאחור, אין ספק שתהיל"ה הייתה בשעתה הצלחה גדולה. בזכות ההובלה והמנהיגות של צביון, המסירות וההתלהבות של כולנו: האחראים ברמה הארצית, המתכננים, המדריכים, המורים והמפקחים, בזכות הרוח הטובה ששררה במערכת כולה, בזכות תחושת ה'ביחד' של הלומדות והצלחתן לצאת ממעגל הברות ולפרוש כנפיים.

היה בתהיל"ה שילוב של גורמים שיצרו נוסחה מנצחת: מנהיג בעל חזון והשפעה; מסירות של כל העוסקים בפרויקט ברמות הניהול, התכנון והביצוע; מבנים לימודיים איתנים; מערכת מגובשת; שיתוף פעולה נדיר בין כל הנוגעים בדבר; ומעל לכול - מוטיבציה של לומדות שנדבקו בחידק הלימודים. תהיל"ה הייתה סמל לאופטימיות ולתקווה. הצלחת הפרויקט לא הייתה מתאפשרת אלמלא הזיקה הנפשית, האחריות האישית ותחושת השותפות המלאה בין כל הנפשות הפועלות הקשורות במערכת ההוראה והלמידה. בכיתות ובמרכזים נרקמו חוויה אנושית וחיזיון חינוכי חדש.

קשיים בצד ההצלחה

בצד ההצלחה היו גם קשיים. מפעל תהיל"ה, שהתקבל בהתלהבות על ידי נשים-אימהות, לא משך גברים מעוטי השכלה, הגם שהייתה נכונות לפתוח בשבילם כיתות אחר-צהריים וכיתות ערב. נראה שהם היו פחות מודעים לחשיבות הלימוד והסתפקו בהתמצאות בהוויות העולם בתוקף היותם מעורבים יותר בעולם העבודה מחוץ לבית, או שהתביישו להיחשף. הם העדיפו להשתתף בכיתות שאורגנו להם במפעלים ובמקומות עבודה גדולים ושענו על צרכים לימודיים שלהם בתחומים השונים: העיוני, המקצועי והאישי.

היה עלינו להתמודד עם קושי גובר בהשגת תקציבים ותנאים פיזיים נוחים ללימודי מבוגרים במרכזים שלא מומנו על ידי הפרויקט לשיקום השכונות. מאחר שלא יכולנו להבטיח למורים עבודה קבועה, נמנעו אוניברסיטאות ומכללות, פרט למכללת דוד ילין בירושלים, מכניסה רציפה ונמשכת לתחום עיסוק זה. בשל קשיים אלה, לא קוים מעקב הערכה שיטתי וארוך טווח אחר פעילות הפרויקט והישגיו.

המערכת סבלה גם מקשיים מסוג אחר: היו תלמידות, בעיקר המבוגרות יותר, שלא הצליחו להתקדם, ליצור קשר בין השפה הכתובה לחיי היומיום, להבין את המציאות הכלכלית, החברתית והפוליטית, להתמודד עם חשיבה לוגית ועם מושגים מורכבים, עם הצורך לרכוש מיומנויות חדשות כגון: כתיבה, הבחנה פונטית בין הברות, זיהוי צורות גראפיות שונות של אותיות, כיווני כתיבה, קריאה במפה, התייחסות לשאלות של הבנה ופרשנות, הצעת פתרונות לבעיה המתעוררת בטקסט... והיו שנשרו.

תמונת מצב עכשווית

מרכזים שהצטמצמו ולא קלטו לומדות חדשות נסגרו, אך יש מרכזים שהפעילות בהם נמשכת במלוא התנופה. כיתות תהיל"ה ממשיכות להתנהל במרכזי לימוד למבוגרים, המפעילים תוכניות שונות: מחשבים, שפות, אמנויות, מקצועות שונים. יש נשים שמתמידות לבוא לתהיל"ה כאל מועדון שבו קוראים, מתדיינים, פוגשים חברות ושוכחים את הצרות...

כיום מתקיימות תוכניות להשלמת השכלה לכלל האוכלוסייה הנוקטת. במסגרת החלטת ממשלה 3708 לקידום האוכלוסייה הבדואית בדרום, מתקיימים לימודים לנשים בדואיות לקראת שילוב בתעסוקה. מרבית הכיתות הן בשלבים של טרום יסוד והשכלת יסוד. כיתות חדשות נפתחו גם במגזרים הדרוזי והערבי והוכנה תוכנית לימודים בערבית. בשב"ס מתקיימות כיתות להשלמת השכלת יסוד, בשיתוף פעולה עם המחלקה לחינוך ולטיפול של מוסד זה.

חלק ניכר מן העיסוק ברמה של אלפאביתזיציה וראשית דעת הופנה בשנים האחרונות לעבודה עם עולים יוצאי אתיופיה. לפי דוח שהכינה מגי קורן, מנהלת האגף לחינוך מבוגרים, האגף פיתח את הפעילות עם יוצאי אתיופיה. בסיוע תקציבי של הגוינט, הוכנה בשביל עולים אלה תוכנית מיוחדת - 'מילה טובה', שהיא תוכנית של טרום השכלת יסוד בהבנת הנקרא. התוכנית מכוונת בעיקר להורים לילדים בגיל הרך, שאמורים להשתלב אחר כך בכיתות להשכלת יסוד. יש גם כיתות אחדות במפעלים. במסגרת הפעילות עם יוצאי אתיופיה, מופעלות כיתות למתחילים גמורים ותוכניות השכלה העוסקות בתחומי דעת שונים ובנושאים בין-תרבותיים. הוכנו תוכניות לימוד מפורטות להכרת תחומי דעת שונים ולפיתוח מיומנויות יסוד מתאימות, ובהמשך: נכתבו ספרי לימוד במתימטיקה, בהבנת הנקרא ובמדעי ההתנהגות, והוכנה תוכנית 'דל"ת פתוחה' בנושאי תעסוקה, מיומנויות השכלת יסוד וסדנאות הורים. כמו-כן נכתבים חומרים בשפה האמהרית, המתבססים על לימוד באמצעות סיפורי עם, ויוצא לאור העיתון **ידיעות נג"ת**, המשמש לעדה מקור מידע ואקטואליה, יחד עם העיתון **שער למתחיל** – עד לסגירתו לפני כשנתיים. החומרים שיוצאים לאור במימון הגוינט בשביל העולים מאתיופיה משמשים גם לומדים מעדות אחרות. התוכנית 'מילה טובה', שתורגמה לאנגלית על ידי מאיר פאלקוף, זכתה בפרס אונסק"ו.

תוכניות לימוד למבוגרים שגובשו באחרונה נותנות מקום למסלולים גמישים, לנושאים משולבים וייחודיים, לקורסים מקצועיים שיש להם זיקה לעולם העבודה, להזדמנות שנייה להשתלב בלימודים תכליתיים ולמתן מענה לאוכלוסיות עם צרכים מיוחדים.

עם זאת, בעיית הפער ההשכלתי בישראל טרם נפתרה. עדיין רבע מהאוכלוסייה הבוגרת אין השכלת יסוד מושלמת. ב-2013 (לפי השנתון הסטטיסטי מס' 64), היו 3.4% בעלי השכלה של 0-4 שנות לימוד ו-15.1% מתחת ל-10 שנות לימוד באוכלוסייה הבוגרת הכללית מעל גיל 17. מתוכם - בקרב האוכלוסייה היהודית נמצאו 2.4% בעלי השכלה של 0-4 שנות לימוד ו-11% בעלי השכלה

של פחות מ-10 שנות לימוד. באוכלוסייה הלא יהודית היו 7% בעלי השכלה של 0-4 שנות לימוד ו-15.1% בעלי השכלה של מתחת ל-10 שנות לימוד. נחוצה חקיקה שתבטיח משאבים ראויים להבטחת הזדמנות שנייה למעוטי השכלה ושתקבע נורמות להכשרת המורים במערכת זו ותבטיח את מעמדם. תקציב חלקי לצורך זה הועבר למשרד לאזרחים ותיקים עם הקמתו.